

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 13.

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWANA (50)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
	<u>26–32</u>	<u>22½–25½</u>	<u>19½–22</u>	<u>16–19</u>	<u>13–15½</u>	<u>10–12½</u>	<u>0–9½</u>
VUNDZENI NA NKUNGUHATO Khodi: VN (32 WA TIMARAKA)	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hi vuenti. -Mahungu ya na ntlhonthlo naswona ya hlutekile. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka kahle. -Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hindlela yo ringanela. -Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kahle swinene naswona xa twisiseka.	-Vundzeni byi kombisa ku twisisa nhlokomhaka hindlela ya le xikarhi. -Mahungu i ya le xikarhi kambe ya pfumala vuxokoxoko. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa twisiseka.	-Vundzeni i byo enela. Ku na ku kayivela ka nkhulukelano. -Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokomhaka, kambe ku na mbuyelelo wa timhaka. -Nkunguhato/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela, xo twisiseka naswona xi na nkhulukelano.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhulukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku tale mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni byo enela lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile naswona xitsalwana a xi andlariwani kahle.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhulukelano. -Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisi naswona ku tale ngopfu mbuyelelo wa timhaka. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka leswaku xitsalwana xi kunguhatiwile/ mpfapfarhutiwile kambe xitsalwana xi andlariwile hi xiyimo xa le hansi.
RIRIMI, XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (12 WA TIMARAKA)	10–12 -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hindlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka hindlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	8½–9½ -Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo. -Kota ku katsa na ririmi ro gegga hi mfanelo. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana swinene na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	7½–8 -Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hindlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hindlela ya le henhlanyana. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka a ya fambelani na nhlokomhaka. -Hi minkarhi yo tala xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwele no hleriwa.	6–7 -Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Matirhiselo ya ririmi i ya ntlovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hindlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i ya le xikarhi. -Hakanyingi xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo.	5–5½ -Matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona minkarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo. -Kota ku tirhisa ririmi ro gega hindlela yo enela. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkhulukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	4–4½ -Matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gegga hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwele no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	0–3½ -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala. -Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gegga hi mfanelo. -Marito a ya hlawuriwi hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwani hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwele no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

XIVUMBEKO Khodi: X (6 WA TIMARAKA)	5–6	4½	4	3–3½	2½	2	0–1½
	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.	-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokomhaka.	-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokomhaka.
	-Vuxokoxoko byi andlariwile hindlela yo kongoma yo hlawuleka swinene.	-Vuxokoxoko byi andlariwile hindlela yo kongoma swinene.	-Vuxokoxoko byi andlariwile hindlela leyi faneleke.	-Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hindlela leyi twisisekaka.	-Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula naswona hungu leri a ri vulaka a ri koti ku kumbeteleka.	-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.
	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano swinene.	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.	-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.	-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.	-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.	-Swivulwa na tindzimana i swa madyondza.	-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.
	-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.	-Vulehi hi lebyi faneleke.	-Vulehi hi lebyi faneleke.	-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ngopfu.	-Xitsalwana xi lehe/ kome ku tlula mpimo swinene.

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA (30)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanya 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (20 WA TIMARAKA)	16–20 -Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hindlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka. U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.	14–15½ -Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hindlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hindlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka. -U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	12–13½ -Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u andlala mahungu hindlela yo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no twisiseka. -U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.	10–11½ -Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa le xikarhi no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hindlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.	8–9½ -Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka. -Vumbhoni bya nkunguhato/ mpapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no twisiseka. -Xivumbeko xi andlariwile hindlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	6–7½ -Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Hambileswi nkunguhato/ mpapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwambiko a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwambiko a xi andlariwangi kahle. -Xivumbeko a xi andlariwangi hindlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	0–5½ -Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko. -Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Nkunguhato/ mpapfarhuto a swi andlariwangi hindlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi. -Xivumbeko a xi andlariwangi hindlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.

RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (10 WA TIMARAKA)	8–10	7–7½	6–6½	5–5½	4–4½	3–3½	0–2½
	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hindlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.
	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka. -Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka. -Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hindlela yo enela. -Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa. -Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwile hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka. -Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko. -Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA (20)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka 80–100%	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla 70–79%	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanya 60–69%	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka 50–59%	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela 40–49%	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana bya madyondza 30–39%	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO & XIVUMBEKO Khodi: VNX (13 WA TIMARAKA)	<p>10½–13</p> <p>-Ku na vutivi byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano swinene naswona timhaka ti andlariwile hindlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.</p> <p>-U landzelerile milawu hinkwayo ya swilaveko swa xivumbeko naswona xitsalwambiko xi hlawulekile.</p>	<p>9½–10</p> <p>-Ku na vutivi bya kahle swinene ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mudyondzi u andlala mahungu hindlela yo kongoma naswona a nga tali ku huma emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi na nkhlukelano naswona timhaka ti andlariwile hindlela yo enerisa, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle swinene no twisiseka.</p> <p>-U landzelerile milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.</p>	<p>8–9</p> <p>-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u andlala mahungu hindlela yo kongoma kambe a pfa a humanyana emhakeni.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle no twisiseka.</p> <p>-U tala ku landzelela milawu leyi faneleke ya swilaveko swa xivumbeko.</p>	<p>6½–7½</p> <p>-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni kambe a swi onhi mongo wa mhaka.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano wa le xikarhi naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hindlela ya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa matsalelo.</p>	<p>5½–6</p> <p>-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Loko mudyondzi a andlala mahungu u pfa a huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka wu pfa wu nga twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka swi andlariwile hindlela ya nkhlukelano wo enela naswona ku na vuxokoxoko bya madyondza byo seketela nhlokomhaka.</p> <p>-Vumbhoni bya nkunguhato/ mpfapfarhuto byi tikomba hikuva ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.</p> <p>-Xivumbeko xi andlariwile hindlela yo enela ku ya hi swilaveko swa matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.</p>	<p>4–5</p> <p>-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka a swi tali ku va na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.</p> <p>-Hambileswi nkunguhato/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ro Engetela ro Sungula naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hindlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.</p>	<p>0–3½</p> <p>-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya switsalwambiko.</p> <p>-Mudyondzi u huma emhakeni loko a andlala mahungu naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.</p> <p>-Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukelano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka.</p> <p>Nkunguhato/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hindlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hansi.</p> <p>-Xivumbeko a xi andlariwangi hindlela yo landzelela swilaveko swa matsalelo.</p>

RIRIMI , XITAYILI & KU HLELA Khodi: RXH (7 WA TIMARAKA)	6–7	5–5½	4½	3½–4	3	2½	0–2
	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato na hindlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi swinene naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.
	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tala ku va wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku va swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hindlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwangi hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
	-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi talelangi hi swihoxo hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hikuva xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi komile/ lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile/ lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile/ lehile swinene.

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA 50

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN):	32
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	12
XIVUMBEKO	(X):	<u>06</u>
		50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	20
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>10</u>
		30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX):	13
RIRIMI, XITAYILI NA KU HLELA	(RXH):	<u>07</u>
		20

SWILETELO SWA MAKOREKETELO**XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA****XIVUTISO XA 1****VADYONDZI VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:**

1.1 Leswi ndzi nga swi vona swa ha ndzi hlamarisile!

Mukamberiwa u ta rungula leswi a swi voneke ku kondza a vula marito lawa.
A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Lava a wu ri na vona.
- Leswi a a ya endla swona endhawini ya kona.
- Leswi swi humeleleke.
- Leswi swi humeleriseke xiswona.
- Leswi a swi endleke.
- Matitwelo ya yena.
- Makumu ya swona.

[50]

1.2 Nkanelo hi vunene na vubihi byo va vana va tiva timfanelo ta vona.

Mukamberiwa u ta kana la vubihi na vunene byo va vana va tiva timfanelo ta vona. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

Vubihi

- Ku ka va nga xiximi lavakulu.
- Ku ka va nga lavi ku tshinyiwa.
- Ku famba vusiku.
- Ku ka va nga xiximi exikolweni.
- Ku xwa exikolweni va tshembile leswaku a va nga biwi.
- Ku ka va nga tikarhateli timhaka ta dyondzo.
- Ku va va tilawula.
- Maambalelo yo ka ya nga amukeleki.

Vunene

- Ku tirhisiwa mintirho leyi faneleke.
- Ku tikarhatela vumundzuku lebyinene.
- Ku kota ku vula loko va ri na swiphiko swo karhi.
- Ku kuma dyondzo leyi faneleke.
- Ku kuma vutshunguri lebyi faneleke.
- Ku kuma nsirhelelo emaphoriseni.
- Ku kuma swakudya leswi faneleke.
- Vantshwa van'wana ti va nyika ku rhula emigangeni ya vona.

[50]

1.3 Afrika-Dzonga, tiko ro xonga.

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a swi tsakelaka hi Afrika-Dzonga. Swin'wana swa swona swi nga va leswi landzelaka:

- Tinxaka ta vanhu leti kumekaka eAfrika-Dzonga.
- Tindziminyingi.
- Vukhongereri byo hambanahambana.
- Tintshava na milambu.
- Mintanga ya swihari.
- Tindhawu ta vuhungaselo.
- Tinxaka ta magondzo na swifambo.
- Tindhawu ta vuwiselo.
- Madoroba.
- Swibedhlele.

[50]

1.4 Hlamusela leswi mfumo wu nga swi endlaka ku antswisa xiyimo xa nhlayo ya le henhla ya vana lava va tshamaka eswitarateni.

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi mfumo wu nga swi endlaka ku antswisa xiyimo xa nhlayo ya le henhla ya vana lava va tshamaka eswitarateni. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku kambisisa xivangelo xo va va tshama eswitarateni.
- Ku nyikiwa ndhawu leyinene yo tshama eka yona.
- Ku nyikiwa swakudya.
- Ku va hlohlotella ku nghena xikolo.
- Ku va pfuna hi tlhelo ra swa vutshunguri.
- Ku va hlanganisa na mindyangu ya vona.
- Ku va pfuna hi tlhelo ra swa miehleketo.
- Ku va pfuna hi malimfuneto.
- Ku tiyisisa leswaku a va ha tlheleli eswitarateni.

[50]

1.5 Ku pfumaleka ka mirhi na switirhisiwa eswibedhlele swa mfumo swi yisa vukorhokeri ehansi.

Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena hi ku pfumaleka ka mirhi na switirhisiwa eswibedhlele swa mfumo. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku lova ka vavabyi.
- Ku kayivela ka mirhi.
- Ku kayivela ka mphakelo wa gezi.
- Ku kayivela ka mati.
- Ku onhaka ka michini.
- Ku kayivela ka vatirhi.
- Ku kayivela ka swakudya.
- Ku kayivela ka switirhisiwa swo hlamba.

[50]

- 1.6 Switereka swi yisa xiyimo xa ikhonomi ya Afrika-Dzonga ehansi. Aneka mianakanyo ya wena ehenhla ka mhaka leyi.

Mukamberiwa u ta aneka mianakanyo ya yena ehenhla ka switereka eAfrika-Dzonga. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya rito switereka.
- Nhlamuselo ya rito ikhonomi.
- Ku kombisa tindhawu to hambanahambana laha swi nga humelelaka kona.
- Nxungeto lowu nga vangiwa hi switereka.
- Ku lova ka vatirhi.
- Ku hlongoriwa ka vatirhi.
- Ku yiviwa no onhiwa ka nhundzu.
- Ku ya ehansi ka xiyimo xa swa timali.
- Ku rivateka ka vadyondzi hi tlhelo ra dyondzo.
- Ku salela endzhaku ka mintirho.

[50]

- 1.7 1.7.1 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena ehenhla ka xifaniso lexi nyikiweke. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku tikeriwa loku vaxisati na vana va hlanganaka na kona.
- Ku kombisa leswaku vaxisati na vana va xanisiwa hi vaxinuna.
- Ku biwa ka vaxisati na vana hi vaxinuna.
- Swivangelo swo xanisiwa ka vaxisati na vana.
- Ku onhaka ka miehleketo ya vaxisati na vana.
- Ku fayeka ka mindyangu.
- Ku vangeka ka vuoswi.
- Ku pfumaleka ka nhluvuko endyangwini.
- Ku onhaka ka vuxaka exikarhi ka vana na tatana.
- Ku ya ehansi ka matirhelo ya vana exikolweni.

[50]

- 1.7.2 Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a swi tivaka hi xifaniso lexi nyikiweke. A nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ku vona minongonoko yo hambanahambana.
- Ku vona leswi humelelaka ematikweni yo hambanahambana.
- Ku vona mintlangu yo hambanahambana.
- Ku kuma tidyondzo to hambanahambana.
- Ku vona tifilimi to hambanahambana.
- Ku vona maambalelo yo hambanahambana.
- Ku vona vukhonger byo hambanahambana.
- Ku vona vutomi bya swihari swo hambanahambana.
- Ku vona no yingisela vunanga byo hambanahambana.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****2.1 Papila ra ximfumo**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Adirese ya mutsari.
- Adirese ya mutsaleriwa.
- Xiloso.
- Nhlokomhaka.
- Mavito ya tibuku leti ti odiweke.
- Mavito ya tibuku leti ti rhumeriweke.
- Xiboho xo tlherisa tibuku.
- Vito na xivongo xa mutsari.
- Nsayino.

[30]**2.2 Xiviko**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Lomu xi kongomisiweke kona.
- Murhumeri.
- Siku.
- Nhlokomhaka.
- Xivangelo.
- Leswi a swi kumeke.
- Swibumabumelo.
- Nsayino.

[30]**2.3 Inthavhiyu**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- (Nhlokomhaka) Ndhawu, siku na nkarhi.
- Mavito (muteki wa mahungu na xitsutsumi xa ndhuma).
- Xikongomelo xa inthavhiyu.
- Mbhurisano.

[30]**2.4 Atikili ya phephahungu**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu, siku na muviki.
- Vito ra phephahungu.
- Vakondleteri.
- Vatekaxiave.
- Maambalelo.
- Migingiriko ya siku.
- Leswi siku leri ri nga fikisa xiswona emakumu

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 Xinavetiso**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra bindzu hi maletere lamakulu.
- Ndhawu laha bindzu ri nga kona.
- Swichelachelana/swinyunyeteri leswi tirhisiwaka.
- Tihakelo.
- Munhu loyi ku nga tihlanganisiwaka na yena loko va lava vuxokoxoko na tinomoro ta yena ta riqingho.
- Masiku na minkarhi yo pfula no pfala.

[20]**3.2 Posikarata**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Adirese ya mutsaleriwa.
- Vito ra nongonoko.
- Ku xeweta muhaxi.
- Siku na nkarhi lowu a wu khandziyile bazi hi wona.
- Ndhawu laha bazi a ri huma kona na laha a ri ya kona.
- Vito ra khamphani ya bazi.
- Muhlovo wa bege.
- Leswi nga endzeni ka bege.
- Ndhawu na tinomoro ta vutihlanganisi bya n'wini wa bege.
- Mavito ya n'wini wa bege.

[20]**3.3 Swileriso**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Minkarhi yo nwa.
- Leswi a faneleke ku swi endla a nga si nwa.
- Mpimo wa manwelo.
- Leswi a faneleke ku swi endla endzhaku ko nwa mirhi.
- Mpimo wa masiku lawa mirhi yi faneleke ku nwiwa hi wona.
- Siku ro tlhelela u ya kamberiwa.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100